

MELLÉKNÉVI IGENÉVI SZERKEZETEK KAPCSOLÓDÁSI PONTJAI A KÁRPÁT-MEDENCÉTŐL BELSŐ-ÁZSIÁIG

CONNECTION POINTS OF PARTICIPIAL CONSTRUCTIONS FROM THE CARPATHIAN BASIN TO INNER ASIA

Tóth Zsolt,

orcid.org/0000-0001-9042-2386

tudományos segédmunkatárs,

Magyarságtudató Intézet Magyar Nyelvtörténeti Kutatóközpont

Дієприкметники є однією з найсуперечливіших тем у морфологічних дослідженнях. Первісні відмінності між системами дієприкметників угорської, а також уральських і алтайських мов були значно меншими, ніж це може здатися на перший погляд. Важливим змін зазнала здатність дієприкметників сучасної угорської мови мати власний підмет: цей механізм майже повністю зник, за винятком перфектного дієприкметника, для котрого продуктивним залишилося лише використання підмета в третій особі. Угорська мова в давніші часи виражала підрядні значення переважно за допомогою дієприкметникових конструкцій, тобто дієприкметників із власними другорядними членами речення. Однак упродовж століть їхнє використання поступово зменшувалося, і на сьогодні домінують підрядні складні речення індоєвропейського типу зі сполучниками та вказівними словами.

Активне використання дієприкметникових конструкцій було характерним не лише для угорської мови, але й для інших фіно-угорських мов, у деяких з яких такі конструкції й сьогодні залишаються продуктивними. Синтаксис алтайських мов також демонструє значний ступінь подібності до фіно-угорських мов щодо використання дієприкметникових структур. Дієприкметникові конструкції, побудовані за однаковими принципами або з використанням подібних елементів, зустрічаються в багатьох мовах, навіть якщо вони розташовані на значній географічній відстані одна від одної (навіть у кілька тисяч кілометрів).

Порівняння різних конструкцій може сприяти глибшому розумінню деяких питань синтаксису та морфології шляхом виявлення аналогій. У статті розглядаються приклади дієприкметникових конструкцій із визначальною, суб'єктною, об'єктною та обставинною функціями в угорській, монгольській, тюркських та марійській мовах у межах перфектних дієприкметників. Наведені приклади підтверджують, що між дієприкметниковими структурами угорської, уральських та алтайських мов існує значна типологічна подібність.

Ключові слова: дієприкметник, віддієслівний іменник, підрядність, дієприкметникові конструкції, синтаксис.

Non-finite verb forms are among the most controversial topics in morphological descriptions. There are originally much less differences between the non-finite verb forms of the Hungarian and the Uralic and Altaic languages than seems to be the case at first sight. It is a fundamental change, that in contemporary Hungarian only the past participle can have its own subject and that mainly is a 3sg person. In the past, the Hungarian language used to express subordinate content basically by means of non-finite clauses, i.e. by non-finite verb forms with their own complements. Over the centuries, the use of non-finite clauses has become much less frequent, and the use of Indo-European-style subordinating compound clauses with conjunctions and deictic words has become dominant. The frequent use of non-finite clauses was not only specific to the Hungarian language, but also to other Uralic languages, and they have remained dominant in some of them. The syntax of Altaic languages shows a high degree of similarity and typological congruity with the Uralic languages in the use of non-finite clauses. Non-finite clauses that are built from the same elements or based on the same logic can be observed in many Uralic and Altaic languages, even thousands of kilometres apart.

The comparison of these structures is not only interesting from a historical and comparative point of view, but also from a theoretical linguistic point of view as, by taking account of analogies, it can contribute to a clearer understanding of certain issues of both syntax and morphology. This study demonstrates examples containing Hungarian, Mongolian, Turkish and Mari perfect participial clauses. The examples also confirm the high degree of typological similarity between the Hungarian, the Uralic and Altaic participial clauses.

Key words: participle, action nominal, subordination, non-finite clauses, syntax.

Bevezetés. Az igenevek a morfológiai leírások egyik legvitatottabb témakörét jelentik nemcsak a magyar nyelvben, hanem az eurázsiai nyelvek széles körében. Részben ennek a függvényében is a szintaxis egyik fontos problémája a nyelvtani alárendelés eszközeként funkcionáló, az igenevekből és a hozzájuk tartozó bővítményekből álló, mellékmondat értékű igenévi szerkezetek értékelésének kérdésköre.

A kérdés tudományos kontextusáról. Felületesen szemlélve úgy tűnhetne, mintha az igenevek

morfológiai, szemantikai és szintaktikai sajátosságaiiban lényeges eltérések lennének a magyar és számos rokon uráli nyelv között. Ez azonban egyáltalán nincs így, különösen, ha némi diakrón szemléletet is alkalmazunk az elemzésekben. Ráadásul, nemcsak a magyar és az uráli igenévi szerkezetek között található számos analógia, hanem a magyar és az uráliakkal tipológiai hasonlóságot mutató altaji nyelvek között is. Ez nem véletlen, hiszen Janhunen is rámutat, hogy: „Az urál-altaji nyelvek egy tipológiai öve-

zetet alkotnak, amely Fennoskandiától, Pannóniától és Anatóliától Turkesztánig, Szibériáig, Mongóliáig, Mandzsúriáig, Koreáig és Japánig terül el. Ezt az övezetet makroszkopikus nyelvi areaként is tekinthetnénk, de mivel nagyon bonyolult a története, és még nem értjük tökéletesen a jellegét, „urál-altaji jelenéseknek” is nevezhetjük” [11, 24.o.].

Olyan uráli és altaji igenévi szerkezetek, amelyek azonos elemekből vagy azonos logika alapján épülnek fel, megfigyelhetők számos, egymástól akár több ezer kilométerre lévő nyelvben is. A különböző szerkezetek egybevetése nemcsak történeti-összehasonlító szempontból rejt érdekességeket, hanem elméleti nyelvészeti szempontból is, hozzájárulhat az analógiák figyelembevételére révén mind a szintaxis, mind a morfológia bizonyos kérdéseinek tisztább látásához. A mai magyar leíró nyelvtanban gyakorivá vált például az igenévi szerkezeteknek mellékmondatokként való leírása, morfológiában pedig a birtokos személyjellel ellátott befejezett melléknévi igenévi *igei igenévn*ek vagy *igenévn-igéne*k való titulálása, amely állítások az urál-altaji párhuzamok figyelembevételével megkérdőjelezhetőnek tekinthetők.

Célkitűzés. Mivel egy tanulmány – terjedelménél fogva – rendkívül korlátozott teret biztosít a magyar igevevek és szerkezeteik összes párhuzamának bemutatására, ezért a reprezentativitás fenntartása érdekében, egyrészt a befejezett melléknévi igenévi lett az összehasonlítás tárgya, mivel talán ez az igenévi az, amely az összes uráli és altaji nyelvben leginkább sok vonást őrzött meg az eredeti igenévi jellemzőkből. Másrészt, a nyelvek közül az egymástól mind földrajzilag, mind egyéb szempontból elég távol álló mongol, török és mari nyelv fogja képezni az elemzés tárgyát.

Az eredmények bemutatása

Igevevek. Az uráli és altaji nyelvek igenévrendszere között jóval kisebb a különbség, mint első ránézésre látszik, különösen, ha teszünk egy kis diakrón kitekintést. Természetesen a nyelvi leírás a szinkrón állapotból indul ki, de a diakrónia ismeretének hiánya bizonyos esetekben téves értékelésekhez vezethet, hiszen vannak olyan nyelvi jelenségek, amelyek oka a diakrón helyzetből vezethető le. Annak ellenére, hogy az urál-altaji nyelvek igevevei eredendően nagyfokú hasonlóságot mutatnak, összehasonlításukat számos tényező zavarja. Az *igenévn* mint terminus technicus a (görög-latin gyökökre támaszkodó) nemzetközi nyelvészeti leírásokban nem is létezik, hanem az igeveveket általában mint nem-véges igei formákat (ang. *non-finite verb forms*) tartják számon. Az *igenévn* tulajdonképpen egy magyar nyelvészeti szakkifejezés, Károly Sándor szerint a *melléknévi igenévn* terminust Imre Sándor alkotta

meg 1873-ban, míg a *főnévi igenévn* és a *határozói igenévn* szakkifejezést Simonyi Zsigmond hozta létre 1879-ben [12, 10.o.].

Az igevevek definiálása nem könnyű feladat, sokan csak átmeneti szófajként tekintenek rájuk vagy egyenesen kétségbe vonják, hogy önálló szófajtként alkotnának. Alább megadom egy hagyományosabb és egy generatív szemléletű megfogalmazásukat. Sz. Kispál Magdolna leírása szerint: „Igevevek tehát azon különféle képzővel alakult deverbális származékok, melyek igeitől és egységesnek érzett toldalékból állnak, melyeknek az igeartalmakon kívül akció-, idő- és igenemi vonatkozásuk van, nyelvtani szinonimái az igének, továbbá igei bővítményeket (határozó, tárgy, alany) vehetnek magukhoz” [23, 23.o.]. Dékány Éva szavai szerint: „A generatív nyelvtanokban „nem véges alárendelés/igei kifejezés”-nek nevezett szerkezeteket a hagyományos nyelvtanokban „igenévn”-nek hívják [...]. Az igeveveket a hagyományos nyelvtanokban és tipológiai munkákban aszerint nevezik el, hogy a mondatban milyen funkciót töltenek be: főnévi igeveveknek / infinitívusoknak hívják azokat, amelyek tipikusan argumentum szerepű főnévi csoportok helyzetében és célhatározói módosítóként jelennek meg, melléknévi igeveveknek nevezik azokat, melyek főnévi módosítóként fordulnak elő, és határozói igeveveknek hívják azokat, melyek igei projekciók adjunktumai, azaz szabad határozói lehetnek. Bizonyos deverbális főveveket is az igevevek közé sorolhatunk, ezek értelemszerűen főnévi disztribúcióval rendelkeznek. Az igeveveket a rendes fővevektől, melléknévektől és határozó(szó)któl az különbözteti meg, hogy megőrzik a kiinduló ige teljes vonzatszerkezetét (és gyakran a tárgyesetkiosztási képességét is). Azaz az igeveveket alannyal, tárggyal és határozóval lehet bővíteni” [7, 179.o.].

Az igevevek különböző fajtáinak meghatározása is eléggé ellentmondásos. Ylikoski tanulmányában az indoeurópai és az uráli nyelvekben vizsgálta a nem-véges igei formákat, vagyis az igeveveket, és 4 fő típusukat határozta meg: főnévi igenévn [*infinitivus*], melléknévi igenévn [*participium*], határozói igenévn [*converbum*] és cselekvésnévn [*nomen actionis*]. Mivel az igevevek területén is tipológiai azonosság áll fenn az uráli és altaji nyelvek között, így állításait az altaji nyelvekre is vonatkoztathatjuk [25, 187.o.].

Az igeveveket az indoeurópai nyelvek nyelvtanai általában az igei paradigma részének tekintik. Ez a szemlélet azonban semmiképp sem alkalmazható az uráli és az altaji nyelvekre, ahogy Antal László megjegyzi: „nyilvánvaló, hogy egy képzős alak nem tartozhat bele annak az alapszónak a paradigmájába, amely alapszóból képeztük. A paradigmába csak ragos alakok tartozhatnak” [2, 121.o.].

A magyar értékeléseket tovább bonyolítja, hogy az átfogó elméleti nyelvészeti munkában, a háromkötetes *Strukturális magyar nyelvtanban* Kiefer Ferenc az igeneveket jellel ellátott igealaknak tekinti: „... az igeneveket meghatározó affixumok nem képzők, hanem inflexiós affixumok, vagyis ragok, illetve a hagyományos magyar terminológia szerint, amelyben a ragokat megelőző inflexiós morfémáknak külön nevük van, amikor ragok előtt állnak: jelek” [22, 127.o.]. A magyar igenévképzők ragnak vagy jelnek tekintése azonban nem tekinthető megalapozottnak, hiszen mint Lengyel Klára rámutat: „Az igenévképzők a képzőrendszer sajátos elemei. A legtisztább szintaktikai képzőknek nevezhetjük őket, hiszen nincs tartalmas lexikai jelentésük. Feladatuk csupán a szófajváltás, melynek célja, hogy az igei tartalmat hordozó szótöveget kimozdítsa az állítmányi pozícióból, s áthelyezze a mondat valamely bővítésményi pozíciójába” [16, 225.o.].

A melléknévi igeneveknél az elnevezésük is sok vitát váltanak ki. Ha megvizsgáljuk az urali és altaji nyelvek igeneveit, láthatjuk, hogy egyes igenevek több funkciót is elláthatnak, illetve ugyanazt a funkciót betöltheti több igenév is, továbbá az idők során egyes igenevek szerepköre módosulhat is. A magyarral kapcsolatban ez csak egyes diakrón leírásokban jelenik meg, pl. amint Bárczi is rámutat: „egy-egy fgr. igenévképző jelenthette, s gyakran ma is jelentheti – esetenként, a helyzettől és a mondatbeli összefüggéstől függően – a cselekvőt, a cselekvés elszenvedőjét, és magát a cselekvést, hogy csak a főbb árnyalatokat említsük [...] Ma már persze az igenevek egy állandó funkcióban megállapodtak, de azért még mindig fölismerhető bennük az eredeti polyszemantika” [3, 17.o.].

Ugyancsak problematikus terminológiai szempontból az egyes melléknévi igenevek elnevezését különböző igeidőkhöz kötni. Sokkal célszerűbb nekik aspektuális elnevezést adni, mivel a magyar – ahogy más urali és altaji – igenevek nem abszolút időt (múlt, jelen, jövő) fejeznek ki, hanem relatív időt (előidejűség, egyidejűség, utóidejűség). Ennél fogva ugyanaz az igenév, a (fő)mondat állítmányának, *verbum finitum*ának igeidejétől függően különböző (szemantikai) időket fejezhet ki. Továbbá meg kell jegyezni, hogy egy adott igenév által kifejezett nyelvtani kategóriák keveredhetnek. Amint például a befejezett igenévvvel kapcsolatban Lengyel Klára megállapítja: „A passzív jelentés, az előidejűség és a befejezett aspektusjelentés a -t/-tt képzős melléknévi igenevek sajátossága” [16, 236.o.]. Érdemes megemlíteni, hogy a passzivitás kifejezése erősen megjelenik a mari befejezett igenévnél is, olyannyira, hogy számos nyelvtan kifejezetten *passzív igenévként* említi azt.

Sokan külön említenek egy igenévi formát, ami a legtöbb értelmezési vitát váltja ki, ez a *-(t)IA forma*, ami gyakorlatilag a befejezett igenév – általában E/3 – birtokos személyjellel ellátott alakja. Ezt számosan külön kategóriának kezelik, és különböző önellentmondásos neveket adnak neki mint *igei igenév* vagy *igenév-ige*. Adamikné Jászó Anna [1, 473.o.] osztályozási rendszerében a következőképpen indokolja ezen igenév külön kategóriába sorolásának elvetését: „Az *isten adta gyermek* szerkezet egyféleképpen magyarázható: ‘isten adása gyermek’, tehát az igenév nomen actionis jellegével. A szerkezetben *-t* képzős igenév van. Ezért nem fogadtam el az ige-igenév terminust, használatát következetesen kerültem. Külön kategóriát semmiképp sem alkotnék belőle egy szófajtani rendszerezésben [...]. Toldalékolás szempontjából egységesen viselkednek igeneveink: névszói ragokat vesznek fel (olykor névszói jelet) [...] A „visszaigésülés” nem illik a rendszerbe, s ellentmond az igenév természetének.”

Ezen igenévi forma egyesek általi igealaknak való tekintése már csak azért is megalapozatlan, hiszen az igenév olyan szintaktikai funkciókban szerepel, amikben az ige nem, alanyesetben állva jelzőiben, tárgy-esetben használva tárgyiban, más névszói esetragokat, illetve névutókat felvéve pedig határozóiban.

A magyar igenevek általános, elméleti nyelvészeti vizsgálatakor legelőször is célszerű lenne az urali és az altaji nyelvekkel egységes keretben leírni. Bár egyes kutatóknál felmerül, hogy a mongol vagy török igenevek unikálisak, pl. a mongol melléknévi igenevek alkalmanként nemcsak a cselekvést jelölhetik, hanem a cselekvés végrehajtóját, tárgyát vagy eredményét is, alapvetően az uráli és altaji nyelvek eredeti tulajdonságaikat nézve nagyon is hasonlóak, beleértve a magyart is. D. Máta Márta szerint eredetileg [az ősmagyar korban] a *-t/-tt* képzős igenévnek a *participium perfectum* funkciója mellett *nomen agentis*, *nomen actionis* és *nomen acti* szerepe is volt [6, 208.o.].

Jelenleg a magyar igenevek egyik fő különbégét az urál-altaji igenevek döntő többségével szemben az jelenti, hogy saját alannyal való elláthatóságuk döntő mértékben visszaszorult. Hogy korábban másképp volt, arra Horváth László is utal: „Az uráli összehasonlító nyelvészet eredményei és ómagyar nyelvemlékek adatai arra mutatnak, hogy az ősmagyarban a melléknévi és a határozói igenévnek is lehetett saját alánya” [10, 239.o.]. A befejezett melléknévi igenevek esetén ma is találunk példát – elsősorban E/3. személy esetén – saját alanya, mint pl.: (1) *A testvérek a nagyapjuk építette házban laktak* [19, 52.o.]. (2) *A doktor javasolta kúra valóban hatásos volt* [6, 232.o.].

A magyar melléknévi igenevek leírásában kimarad, mint ahogy a többi uráli és altaji nyelvénél is, hogy egyúttal elláthatják a cselekvésnév (nomen actionis) funkcióját is, mégpedig azokban a nyelvekben is, ahol annak kialakult külön önálló képzője is. E téren külön érdekesség, hogy míg Ylikoski külön kiemeli példaként a magyar nyelvet, mint amiben mind a négyfajta igenév megvan, addig a magyar igenévrendszer leírásából általában ki szoktak hagyni az *-ás/-és* képzős *nomen actionis*. A kihagyás oka valószínűleg az, hogy könnyen szubsztantivizálódik, és nehéz objektív kritériumokat adni ahhoz, hogy az *-ás/-és* képzős szó mikor tekintendő főnévek és mikor igenévnek. Károly Sándor viszont így jellemezte a helyzetet: „A ragtalan *-ás*, *-és* képzős főnevektől sem lehet teljesen megtagadni az igenévi jelleget. [...] elsősorban a személyre vonatkoztatott cselekvést jelentő főneveket (genitivus subiectivus-sal) vehetjük igei természetűnek” [12, 15.o.]. A mari nyelvtnok szintén nem szoktak említést a *-mau* képzővel alkotott cselekvésnévről, a török nyelvtnok pedig a *-ma* képzős cselekvésnévre infinitívuszként, vagy főnévként szoktak hivatkozni. A mongolban sem a főnévi igenévnek, sem a cselekvésnévnek nincs külön alakja, szerepüket egyértelműen a melléknévi igenevek töltik be.

Igenévi szerkezetek. A magyar nyelv az alárendelő tartalmak kifejezését korábbi időkben alapvetően igenévi szerkezetekkel, azaz saját bővítményekkel rendelkező igenevek alkalmazásával oldotta meg. Az igenévi szerkezetet legtömörebben talán Rácz Endre definiálta: „Az igenévi szerkezetet az igenév és bővítményei alkotják” [17, 109.o.]. Pomozi Péter definíciója szerint: „A mellékmondat-értékű igenévi szerkezet alaptagja maga a mellékmondat-értékű igenév, amely alárendelt mellékmondati ragozott igével (verbum finitummal) azonos értékű és funkciójú. Szerkezetet alkot, mivel a ragozott igéhez hasonlóan lehetnek bővítményei, mégpedig mindig az adott igenév alapigéjének bővítményei fordulhatnak elő az igenévi alapú szintagma determinánsa(i)ként” [18, 75.o.].

A magyar nyelvben igenévi szerkezetek használata az évszázadok során hátrébb szorult, mára meghatározóvá vált a kötőszavas-utalószavas indoeurópai típusú alárendelő összetett mondatok használata. Haader Lea leírása szerint: „A magyarban és a rokon nyelvekben a korai nyelvtörténeti korokban az igeneves szerkezetek gyakorisága volt a meghatározó. Az ún. alárendelő tartalmak kifejezését a mondat ragozott igéjéhez (verbum finitum) tartozó, bővítményes igenevek képesek voltak ellátni. Az igenevek erre szófajiságukból adódóan alkalmasak: ígére jellemzően bővíthetők, akár egy tagmondatnyi

bővítményt is magukhoz tudnak kötni, másrészt a névszókkal azonos modatrészszeropet (alany, tárgy, határozó, jelző) tölthetnek be” [9, 261.o.].

Az igenévi szerkezetek használata nemcsak a magyar nyelv sajátossága volt, hanem a többi finnugor nyelv is, amelyek közül a Volga-vidék és Szibéria finnugor nyelveiben továbbra is meghatározó maradt alkalmazásuk. Az altaji nyelvek szintaxisa az igenévi szerkezetek használata terén igen nagyfokú hasonlóságot, tipológiai egyezést mutat a finnugor nyelvekkel. Olyan igenévi szerkezetek, amelyek azonos elemekből vagy azonos logika alapján épülnek fel, megfigyelhetők számos, egymástól akár több ezer kilométerre lévő nyelvben is.

Az igenévi szerkezeteknél az egyik kulcskérdés, hogy hogyan viszonyul egymáshoz az igenévi szerkezet és a mellékmondat. A generatív grammatika felfogása az igenévi szerkezetet *nem véges mellékmondatnak* tekinti. Dékány Éva leírása szerint: „A nem véges alárendelt mondat olyan kiterjesztett igei projekció, amely önmagában főmondatként nem használható, vagy ha mégis, akkor főmondatként csak modális jelentése lehet” [7, 178.o.].

A magyar szakirodalomban érdemben megjelenik az a nézet is, hogy az igenévi szerkezet nem mellékmondat, pl. Haader Lea szerint: „Az igeneves szerkezeteket alárendelő értékűeknek tekintjük, de nem tartjuk mellékmondatnak” [9, 260.o.]. Keszler Borbála hasonlóan vélekedik: „Az igeneves szerkezet gyakran nemcsak tartalmában, hanem felépítésében is mondategység jellegű, de hiányzik belőle a mondategységnek legfontosabb ismertetőjegye, az új és önálló predikatív mozzanat. Így mégsem más, csak testes mondatrész” [17, 156.o.]. Csepregi Márta értékelése szerint „az igenévi szerkezetek közbülső fokot képviselnek a mondatrész és a mellékmondat között” [5, 276.o.].

Jelzői szerepű melléknévi igenévi szerkezetek. A magyarban a melléknévi igenév jelzői szerepkörben közvetlenül a jelzett névszó előtt áll alanyesetben. A jelzői funkciójú melléknévi igenévi szerkezetek ma is nagyon elterjedtek az összes uráli és altaji nyelvben. Ezek szerkezetüket tekintve nagyon egyszerűek, általában az alanyesetben álló melléknévből és az igenévnek alárendelt szavakból állnak. Ugyanakkor, meg kell említeni, hogy azokban az urál-altaji nyelvekben, mint például a finn, amelyekben indoeurópai hatásra megjelent a melléknéveknek esetben és számban való egyeztetése az általuk jelzett főnévvel, a melléknévi igenév a melléknévvvel megegyezően vesz részt az egyeztetésben.

magyar:

(3) *A tegnap darál-t kávénak kellemes illata van.* [22, 426.o.]

török:

mongol:

(4) *Тэр хүн-ий өглөө ид-сэн хоол сайхан*
 az ember-GEN reggel eszik-PTCP.PRF étel finom
бай-лаа.

van-PRS.PRF

'Az étel, amit reggel az az ember evett, finom volt.' [15, 141.o.]

(5) *Öğretmen-imiz-in geçen hafta yap-tıg-ı sınav*
 tanár-PX.1PL-GEN múlt hét csinál-PTCP.PRF-PX.
 3SG vizsga

çok zor-du.

nagyon nehéz-COP

'A tanár által a múlt héten tartott vizsga nagyon nehéz volt.' [24, 95.o.]

mari:

(6) *Тудын илы-ме пачер-же пычкемыш.*

3SG(GEN) él-PTCP.PRF lakás-PX.3SG sötét

'A ház, amiben lakik, sötét.' [18, 79.o.]

Mint az (5) példamondatból is kitűnik, a törökben ilyen típusú mondatokban a melléknévi igenéven gyakran megjelenik a birtokos személyrag.

Alanyi szerepű melléknévi igenévi szerkezetek.

Alanyesetben álló melléknévi igenevek az uráli és altaji nyelvekben nemcsak a jelzői, hanem az alanyi szerepű melléknévi igenévi szerkezetekben is megjelennek. A mongolban az igenevet általában követi a mára egyébként gyakorlatilag in produktív vá vált birtokos személyjel E/3, vagy ritkábban E/2 alakja determinánsként funkcionálva. Az ilyen típusú magyar és török mondatokban általában kötelező a birtokos szuffixum kitétele.

magyar:

(7) *A hold feljö-tt-e, megváltoztatta a táj éjszakai képét* [4, 19.o.].

mongol:

(8) *Чиний эрт ир-сэн нь их сайн.*

2SG(GEN) korán jön-PTCP.PRF DET nagyon jó
 'Nagyon jó, hogy korán jöttél' [15, 142.o.]

török:

(9) *Sizin yap-tıg-ınız bir hırsızlık-tır.*

2PL(GEN) csinál-PTCP.PRF-PX.2PL egy radlás-PRED
 'Amit ti csináltok, az rablás'.

mari:

(10) *Йот йылмы-м палы-ме ылым-ыште пеш*
 idegen nyelv-ACC tud-PTCP.PRF élet-INESS nagyon
кӱлешан.

fontos

'Idegen nyelveket tudni nagyon fontos az életben.' [20, 257.o.]

Bár a fenti példákban a befejezett melléknévi igenév *nomen actionis*ként funkcionál az alanyi igenévi szerkezetekben a melléknév gyakran betöltheti a *nomen agentis* szerepét is, amikor a

magyarhoz hasonlóan több nyelvben felvehet többszámjelet is.

Tárgyi szerepű melléknévi igenévi szerkezetek. A tárgyraggal ellátott melléknévi igenevek a tárgyi funkciójú melléknévi igenévi szerkezetek alapját képezik. Érdemes zárójelben megjegyezni, hogy az uráli és altaji nyelvekben valódi tárgynak csak a direkt tárgyat tekinthetjük. Az indoeurópai nyelvtanokban indirektként jellemzett tárgyat ezekben a nyelvekben határozónak célszerű tekinteni. Ugyanakkor a legtöbb uráli és altaji nyelv grammatikailag megkülönbözteti a határozott és határozatlan tárgyat. Előfordul, hogy a határozatlan tárgy nem akkuzatívuszragot kap (pl. finn), vagy jelöletlen marad (pl. török, mongol). A tárgyi melléknévi igenévi szerkezeteket az uráli és altaji nyelvekben kiterjesztett határozott tárgynak tekinthetjük, ezért a bennük szereplő igenév a határozott tárgynak járó esetragot kapja, vagyis általánosságban az akkuzatívuszit.

A modern magyar irodalmi nyelvben az első és második személyű alanyok alkalmazása ilyen konstrukciókban teljesen in produktív vá vált. A magyarban és a törökben ezekben a szerkezetekben kötelező a birtokos szuffixum kitétele, míg a mariban általában opcionális. A mongol szerkezetekben megjelenhet a reflexív birtokjel, ami a főnevek ragozásához hasonlóan ilyenkor kiszorítja a tárgyeset ragját.

magyar: **-(t)tÁt** (=PTCP.PRF+PX.3SG+ACC)

(11) *Nézném a nap jött-é-t és lement-é-t.* (Petőfi)
 [21, 36.o.]

mongol: **-c(A)нЫг** (=PTCP.PRF+ACC/RX)

(12) *Онгоц хэзээ ир-сн-ууг та мэд-эх*
 repülőgép mikor érkezik-PTCP.PRF-ACC 2PL
 tud-PTCP.FUT

үү?

Q

'Nem tudja, hogy mikor érkezik a repülő?'
 [15, 142.o.]

török: **-Dik+Px+I** (=PTCP.PRF+PX+ACC)

(13) Nerede **otur-duğ-um-u** bil-iyor mu-sun?
 hol lakik-PTCP.PRF-PX.1SG-ACC tud-PRS Q-2.SG
 'Tudod, hogy hol lakom / laktam?' [13, 214.o.]

mari:

(14) *Мом луд-мы-м кызыт ом шарне.*

mit olvas-PTCP.PRF-ACC most NEG(1SG) emlékszik
 'Most nem emlékszem, hogy mit olvastam'
 [18, 76.o.]

A fenti példamondatokban, ha a melléknévi igenév melléknevet helyettesített volna, nem kaphatott volna akkuzatívuszi esetragot, illetve birtokos személyragot, szintaktikai szempontból pedig nem léphetett volna fel a tárgy szerepében. Látható, hogy a melléknévi igenevek itt tulajdonképpen főne-

vet helyettesítenek, másszóval, cselekvésnévként (*nomen actionis*ként) funkcionálnak.

Határozói szerepű melléknévi igenévi szerkezetek. A jelzői igenévi szerkezetek után a legerjedtebbek a határozói funkciójú igenévi szerkezetek, amelyek viszont az előbbiekkal szemben nagyon változatosak. Ezekben a szerkezetekben a melléknévi igenevek (nem akkuzatívuszi) esetraggal és/vagy névutóval ellátva szerepelnek. Bár felmerülhet a kérdés, hogy ezek a szerkezetek melléknévi vagy igenévi szerkezetnek tekinthetőek-e, mivel számos nyelvben a melléknévi egyes raggal ellátott, vagy akár névutós, alakjait önálló határozói igenévformának írják le. Például általában ez a helyzet a (17) példamondatban szereplő török formával, vagy néha a (18) mari mondat igenévi alakjával. A legerjedtebbek és legváltozatosabbak az időhatározói szerkezetek. Az egyes urál-altaji nyelvek között nagyon sok párhuzam található, a befejezett melléknévi igenévből és az 'után' névutóból felépülő előidejű szerkezet a magyaron kívül megtalálható az urál-altaji nyelvek szinte mindegyikében. A magyar szerkezetben az igenéven kötelezően megjelenik a birtokos személyjel, a mari igenéven opcionális. A mongol igenéven szintén opcionálisan jelenik meg a reflexív birtokjel, míg a török igenév általában ilyen esetekben általában birtokos személyrag nélkül áll.

magyar: **-(t)A után** (=PTCP.PRF+PX.3SG+PP)

(15) *Az igénylőlap megérkez-t-e után kiküldjük a rendelt szolgáltatásról szóló számlát.*

mongol: **-cAn хойно(о)** (PTCP.PRF+ PP után(+RX))

(16) *Монгол-д оч-сон хойно-о гурван сар Монголиа-DAT megy-PTCP.PRF után-RX három hónap суу-х ээ-сэH*

lakik-PTCP.FUT mond- PTCP.PRF

'Miután Mongóliába mentem, három hónapot szerettem volna ott tartózkodni.' [8, 139.o.]

Vannak nyelvek, melyekben ez a szerkezet annyiban különbözik az előzőektől, hogy bennük az *után* névutó vonzata nem alanyeset, a törökben és a mariiban például ablatívus, de a mongolban is létezik olyan *után* jelentésű névutó, amelynek a vonzata ablatívus.

török: **-DIktAn sonra** (PTCP.PRF+ABL + PP után, *múlva*)

(17) *Müdüür tatil-e çik-tik-tan sonra*

igazgató szabadság-DAT elmegy-PTCP.PRF-ABL után *ofis yan-di.*

iroda ég-PST.DEF

'Azután, hogy az igazgató elment szabadságra, leégett az iroda'. [14, 69.o.]

mari: **-mE(+Px) деч вара** (=PTCP.PRF(+PX) +ABL +PP után)

(18) *Эгер-ым кылмыкты-ме деч вара ме коньки дене*

folyó-ACC befagy-PTCP.PRF ABL után 1PL korcsolya INS

кошт-ын-на.

jár-PST2-1PL

'Azután, hogy a folyó befagyott, korcsolyáztunk.'

A fenti példából is látható, hogy a befejezett melléknévi igenevek itt *nomen actionis*i minőségükben lépnek fel. Ezt bizonyítja az is, hogy a magyar példában, hogy *megérkezte után* igeneves alakot felcserélhetjük a *megérkezése után* cselekvésneves alakokkal. De ugyanígy a török példában is szabadon fel lehet cserélni a befejezett melléknévi igenevet a cselekvésnévvel, csak adott esetben akkor ki kell tenni a birtokos személyragot is.

(19) *Müdüür tatil-e çik-ma-sı-ndan sonra*

igazgató szabadság-DAT elmegy-A.NOM-PX.3SG-ABL után *ofis yan-di.*

iroda ég-PST.DEF

'ua. mint (17)' [14, 71.o.]

Alighanem jogosan állapíthatjuk meg, hogy Sz. Kispál Magdolnának a manysi nyelvvel kapcsolatban tett azon megjegyzését, hogy: „Az esetragos és a névutós használatokban lényegileg az egyes igenevek *nomen actionis*i értékéről van szó.” [23, 24.o.] érvényesnek tekinthetjük a többi urál-altaji nyelvre is.

Összegzés. A cikkben előforduló példamondatok alapján is levonhatjuk azt a következtetést, hogy az olyan nyelvek tanulmányozása, mint például a mongol és a török, amelyekben az igenevek morfológiai, szemantikai és szintaktikai jellemzői jól megőrződtek, lehetőséget ad az igenevek és az igenévi szerkezetek sokkal pontosabb értékelésére az olyan uráli nyelvek esetén, amelyekben ezek kapcsán jelentős változások zajlottak le, mint például a magyarban.

Rövidítések jegyzéke

1, 2, 3 – 1., 2., 3. személy; ABL – ablatívus; A.NOM – cselekvésnév (*nomen actionis*); ACC – akkuzatívus; DAT – datívus; DET – determinás; GEN – genitívus; INESS – inesszívus; INS – instrumentális; NEG – tagadó partikula; PL – többesszám; PP – névutó; PST.DEF – határozott (szemtanúsági) múlt idő; PRS – jelenidő; PST – múltidő; PST.PRF – befejezett múltidő; PTCP.PRF – befejezett melléknévi igenév; PTCP.FUT – beálló melléknévi igenév; PX – birtokos személyrag/személyjel; PRED – predikatív partikula; RX – reflexív birtokjel; Q – kérdő partikula; SG – egyszám.

IRODALOM

1. Adamikné Jászó Anna. Megjegyzések az "igenevek"-hez. *Magyar nyelv*. 1998. Vol. 94. № 4. 469–474.o.
2. Antal László. Egy új magyar nyelvtan felé. Budapest: Magvető, 1977.
3. Bárczi Géza. A magyar igeragozás története. (Nyelvtudományi értekezések 130.) Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990.
4. Benkő László. Leíró magyar nyelvtan III. Mondattan. (2. Az összetett mondat). Budapest: Tankönyvkiadó 1972.
5. Csepregi Márta. Keleti osztják igeneves szerkezetek. (Különlenyomat a Nyelvtudományi Közlemények 81. kötetének 2. számából). Budapest, 1979.
6. D. Máta Márta. Szófajttörténet. *Magyar nyelvtörténet*. / szerk. Kiss Jenő, Pusztai Ferenc. Budapest: Osiris, 2005. 204–233., 393–429., 632–662., 739–756.o.
7. Dékány Éva. A nem véges alárendelés (az igenevek) története. *Magyar generatív történeti mondattan*. / szerk. É. Kiss Katalin. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2004. 177–238.o.
8. Gaunt J., Bayarmandakh L. Modern Mongolian: A course book. London: Routledge Curzon, 2004.
9. Haader Lea. Az összetett mondat *Magyar nyelvtörténet*. / szerk. Kiss Jenő, Pusztai Ferenc. Budapest: Osiris, 2005. 260–267., 500–560., 771–778., 840–846.o.
10. Horváth László. Szó szerkezet-történet. *Magyar nyelvtörténet*. / szerk. Kiss Jenő, Pusztai Ferenc. Budapest: Osiris, 2005. 234–250., 430–482., 663–673.o.
11. Janhunen J. A legkeletibb uráliak. *Nyelvtudományi Közlemények*. 2014. Vol. 110. 7–30.o.
12. Károly Sándor. Igenévrendszerünk a kódexirodalom első szakaszában. (Nyelvtudományi értekezések 10.). Budapest: Akadémiai kiadó, 1956.
13. Kenessey Mária, Öztürk C. Török társalgás. Második kiadás. Budapest: Tankönyvkiadó, 1988.
14. Kornfilt J. Turkish. London – New York: Routledge, 1997.
15. Kullmann R., Tserenpil D. Mongolian Grammar. Ulanbaatar: Jensco Ltd., 1996.
16. Lengyel Klára. Az igenevek. *Magyar Grammatika*. / szerk. Keszler Borbála. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000. 223–251.o.
17. Magyar leíró nyelvtani segédkönyv (Tanulmányok, előadásvázlatok, összefoglalások, táblázatok). / Faluvégi Katalin et al. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.o.
18. Pomozi Péter. Cseremis-magyar nyelvhasználat. (Budapesti finnugor füzetek 17.). Budapest: ELTE Finnugor Tanszék, 2002.
19. Rác Endre, Szemere Gyula. Mondattani elemzések. Nyolcadik kiadás. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.
20. Riese T., Bradley J., Yefremova T. Mari: An Essential Grammar for International Learners. Vienna, 2022.
21. Simonyi Zsigmond. Igenévi szerkezetek. (Nyelvészeti füzetek 47.). Budapest: Athenaeum, 1907.
22. Strukturális magyar nyelvtan: 3. kötet. Morfológia. / szerk. Kiefer Ferenc. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2000.
23. Sz. Kispál Magdolna. A vogul igenév mondattana. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1966.
24. Kurt C., Uzun E. Yeni Hitit: Yabancılar için Türkçe. Ders kitabı 2. Ankara: Ankara Üniversitesi TÖMER, 2011.
25. Ylikoski J. Defining Non-finites: Action Nominals, Converbs and Infinitives. *SKY Journal of Linguistics*. 2003. Vol. 16. 185–237.